

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY MA'NAVIY, AXLOQIY VA TARBIYAVIY QARASHLARI

MAHMUDHOJA BEHBUDI'S SPIRITUAL, MORAL AND EDUCATIONAL VIEWS

ДУХОВНЫЕ, МОРАЛЬНЫЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ

Ilmiy rahbar: Xurshid O'lmasjonovich Samatov

Sultonov Diyorbek Shuhrat o'gli

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Samarqand filiali talabasi

Telifon raqam: +998975780410

Elektron pochta: sultonovdiyorbek892@gmail.com

Annottatsiya:

M. Behbudiyning jadidlar maktabiga o'z hissasini qo'shganligi bizni hurmatli o'qtuvchilarimiz uchun ajoyib o'rnak hisoblanadi. Uning yozgan maqola va jurnallari orqali o'qtuvchilarga foydali malumotlar uzatilmoqda. Bu bilan ularga ilmiy, ma'naviy va ijtimoiy ma'lumotlar ochildi. Bizning jadidlar maktabining sifatli o'qituvchilari orqali bizning o'quv jarayonimizning kamol va rivojlanishiga ishonchli qadam qo'ymoqdamiz. Bizning jadidlar maktabi, murabbiylar va talabalar orasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish uchun muhim imkoniyatlarni beradi.

Kalit so'zlar: Adidlar harakati, yozgan asarlari, "padaripush" asari oyna jurnali, Qissalari,, dirammalari, kitoblari.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY (1875-1919)

Buyuk ma'rifatparvar adib, alloma va jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudi 1875 yili Samarqand shahrida muftiy oilasida dunyoga keldi. Ziyolilar oilasidagi muhit undagi adabiyotga, siyosatga, ma'rifatga bo'lgan qiziqishini tezroq ro'yobga chiqishiga yetakladi. Uning otasi islom huquqshunosligi bo'yicha yirik mutaxassis bo'lib, bu borada ko'plab kitob va risolalar yaratgan edi. Bu o'z navbatida Mahmudxo'jaga o'z ta'sirigi o'tkazmay iloji yo'q edi. Keyinchalik bu

haqda u o'z maqolalaridan birida otasi ta'lim bergan «Hidoya» (Islom huquqiga sharhlar) asarining uning taqdirida muhim rol o'ynaganligini bejiz qayd etmaydi. Mahmudxo'ja Behbudiy adabiyot, tarix fanlari qatori siyosatshunoslik bilan ham jiddiy shug'ullanadi. Ro'znoma va oypomalardan jahonda sodir bo'layotgan siyosiy voqealar bilan yaqindan tanishib boradi. U Makkaga borish maqsadida arab tilini o'rganishga kirishib, islom tarixi va nazariyasi bilan shug'ullana boshlaydi. 1902 yilda Makkaga borib, xo'ja va mufti unvonlariga ega bo'lib qaytadi. So'ngra Qozon va Ufa shaharlarida bo'lib, Ovro'po madaniyati bilan ham qiziqadi. O'sha davrdagi Qozon, Orenburgda chiqadigan arab imlosidagi jurnal va gazetalar bilan hamkorlik qiladi. Uning qator maqolalari ham mazkur jurnal va gazetalar chiqa boshlaydi. Maktab, maorif, madaniyat, ma'rifatparvarlik g'oyalarining targ'iboti ushbu maqolalarning markazida turardi.

Xususan, qrim-tatar allomasi Ismoil Gaspirali (Gasperinskiy) va u bosh muharrir bo'lgan «Tarjumon» gazetasi M. Behbudiyning buyuk ma'rifatchi va o'zbek milliy jadidchilik yo'nalishining otasi darajasiga ko'tardi. Behbudiy dunyoqarashida Rossiyadagi eng nufuzli bo'lgan kadetlar partiyasi a'zolari bilan uchrashuv va ular harakatnomalarining ta'siri ham katta bo'lgan. 1912—1913 yillarda Behbudiy Samarqandda «Samarqand» gazetasi, «Oyna» jurnaliga asos soladi. U 1914 yilda yana Turkiya, Misrga borib, u yerdan muhim kitoblar, o'quv qo'llanmalarini olib keladi, yangi usuldagi maktab dasturi ustida ishlashga kirishadi. Biroq, u turli to'siqlarga uchrab, «jadidlar rahnamosi», «dahriy» deb e'lon qilinadi. Shunga qaramay, u tatar mutafakkiri Ismoil Gaspiralining ma'rifatchilik borasidagi ta'limotini qo'llab-quvvatlab, o'z o'lkasida ham shunday ishlarni amalga oshirishga kirishadi va ko'p o'tmay ma'rifatparvar sifatida o'z xalqi hurmatiga sazovor bo'ladi. U bir qator Sharq va G'arb tillarini bilgan yuksak madaniyat sohibi bo'lishi bilan birga, umuminsoniy madaniyatning tolmas targ'ibotchisi ham bo'lgan.

Behbudiy o'zbek va fors-tojik tillarida ikki yuzdan ortiq maqola va asarlar yaratgan. Jumladan, «Muntaxabi jug'rofiyai umumiy» — «Qisqacha umumiy jug'rofiya» (1903), «Kitob-ul-atfol» — «Bolalar uchun kitob» (1904), «Muxtasari tarixi islom» — «Qisqacha islom tarixi» (1904), «Amaliyoti islom» (1905), «Rusiyaning qisqacha geografiyasi» (1908) kabi darslik va kitoblar yozgan. Uning 1901 yildan boshlab «Turkiston viloyatining gazetasi», «Taraqqiy», «Xurshid», «Shuhrat», «Tujjor», «Osioy», «Hurriyat», «Turon», «Sadoi Turkiston», «Ulug' Turkiston», «Najot», «Mehnatkashlar tovushi», «Tirik so'z», «Tarjumon», «Sho'ro», «Vaqt», «Toza

hayot», «Samarqand», «Oyna» kabi gazeta va jurnallarda chop etilgan maqolalari esa taraqqiyparvar kishilar va ayniqsa, yoshlarning diqqat-e'tiborini qozongan.

Behbudiy adib sifatida «Padarkush» yoki o'qimagan bolaning holi» dramasi yaratgan. 1913 yilda Samarqandda nashr etilgan bu dramada u yoshlarning (ular xoh kambag'al, xoh badavlat oilaga mansub bo'lsin) ilmi, madaniyatli bo'lishlari lozimligini qayd etgan. M. Behbudiyning «Padarkush» yoki o'qimagan bolaning holi» dramasi 1911 yilda yozilgan bo'lib, dastlab 1912 yilda «Turon» gazetasida bosilgan. 1913 yilga kelib kitob holda chop etilgan. Shundan so'ng tez fursatda Samarqand, Buxoro va Toshkent teatri sahnalarida ijro etilgan. Drama kompozitsion qurilishiga ko'ra oddiy bo'lgan holda, mazmun-g'oya jihatdan ancha qamrovlidir. Xususan, undagi xarakter va harakat, shakl-shamoyil mazkur janr talablariga ancha mos edi. Dramadagi qahramonlar esa ikki qutbda — ikki xil harakat bilan yashaydilar. Bir tomonda boy, o'g'li va uning gumashtalari bo'lsa, ikkinchi tomonda domla, ziyoli obrazlari asar g'oyasini ochishda muhim o'rin egallaydi.

O'zbek dramaturgiyasiga, umuman, teatriga poydevor qo'ygan bu asar o'z davrida A. Qodiriyning «Baxtsiz kuyov» dramasi, Mirmuhsin-Fikriyning «Befarزند Ochildiboy», Hamza Hakimzoda Niyoziyning «Yangi saodat» kabi qissalarining yaratilishiga turtki bergan.

Albatta, Behbudiyning xalq o'rtasida ortib borayotgan obro'-e'tibori nafaqat amirlik rahbarlari, balki bolsheviklarning ham reja va niyatlariga zid edi. 1919 yilda xorijiy safarga chiqqan Behbudiy ular chaquvi bilan Qarshida ushlanib, Said Olimxon farmoni bilan qatl qilinadi.

Kitoblari

- "Risolayi asbobi savod" ("Savod chiqarish kitobi", 1904),
- "Risolayi jug'rofiyayi umroniy" ("Aholi geografiyasiga kirish", 1905),
- "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" ("Qisqacha umumiy geografiya", 1906),
- "Kitobatul atfol" ("Bolalar xati", 1908),
- "Amaliyoti islom" (1908),
- "Tarixi islom" (1909) kabi kitoblar chop ettiradi. Keyinchalik (1908-yilda) **Shakuriyning** Rajabamindagi maktabini Samarqanddagi o'z hovlisiga ko'chirib keltiradi.

Behbudiy ijtimoiy-siyosiy ishlarga qizg'in qo'shildi. Aslida bu faoliyat 1906-yildan boshlangan. Shu yili „Rusiya musulmonlari ittifoqi“ning **Nijniy Novgorodda** o'tkazilgan **qurultoyida** qatnashgan edi. **Toshkentda** bo'lib o'tgan

(1917) Turkiston **musulmonlarining** qurultoyida ishtirok etib, nutq soʻzladi. U musulmonlar orasidagi har qanday ixtilofga qarshi chiqdi. Behbudiy shu qurultoyda oʻlka musulmonlar shoʻrosining raisi etib saylandi. 1917-yil 26-noyabrda Behbudiyda **Qoʻqonda** oʻlka musulmonlarining 4-favqulodda qurultoyi ish boshladi. 27-noyabrga oʻtar kechasi „**Turkiston muxtoriyati**“ eʻlon qilindi. Uning gʻoyaviy asoschilaridan biri Behbudiy edi. Muxtoriyat shoʻrolar tomonidan vahshiyona bostirildi. Behbudiy may oyining boshlarida Samarqandga qaytadi. U yerda koʻp tura olmay Toshkentga keladi. Turkiston shoʻrolar hukumati rahbarlari bilan muzokara olib borishga urinadi, ammo natija chiqmaydi. 1919-yilning erta bahorida mamlakatdan chiqib ketayotganida **Shahrisabzda** Inqilobiy favqulodda komissiya aygʻoqchilari koʻmagida **Buxoro amirligi** odamlari tomonidan qoʻlga olinadi, hamrohlari Muhammadqul va Mardonqul bilan birgalikda **Qarshida zindonga** tashlanadi va qatl qilinadi. Bu voqea Samarqandda bir yildan keyin maʼlum boʻladi. **Fitrat, Choʻlpon, Ayniy** va boshqa shoirlar Behbudiyga atab marsiyalar yozganlar. Qarshi shahri 1926–1937-yillar davomida Behbudiy nomi bilan atalgan. 1977-yili allomaning “Saylanma” asarlari chop etildi. Asarlari darslik va qoʻllanmalarga kiritilib, Toshkent va Samarqand shahridagi maktab, koʻcha va mahallalar uning nomiga qoʻyildi. Buyuk maʼrifatparvar sharafiga 2006-yil Samarqand shahrida yodgorlik oʻrnatilgan. Hattoki, Tojikiston Respublikasining Xoʻjand shahridagi gimnaziya Behbudiy nomi bilan ataladi. 2020-yil Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni arafasida Behbudiy hayotiga bagʻishlangan film premyerasi boʻlib oʻtdi. Xozirgi kunda alloma qoldirgan boy va rang-barang adabiy, madaniy va maʼrifiy meros oʻz xalqining istiqloliga xizmat etmoqda. Behbudiy oʻzining barcha fikrlarida mamlakatni va xalqni ogʻir ahvoldan olib chiqishning yagona yoʻli ilm va fanni rivojlantirish ekanligini taʼkidlaydi. U barcha harakat va xarajatlarni ilm fanning rivojiga sarflash hamda diniy fanlar bilan bir qatorda dunyoviy darslarni hamohang oʻrganish va bir necha chet tillarini oʻrganish zarurligi aytadi.

U xalqni oʻzligini anglashga, huquq va erkinligini chuqur bilishga hamda ilmu-maʼrifatli boʻlishga yoʻnaltiradi. Maʼrifatparvar Behbudiy ham nazariy ham amaliy jihatdan oʻzi namuna boʻladi. Yana bir mutafakkirimiz Munavvarqori Abdurashidxonov xalqni savodxon maʼrifatli qilish, maktab va madrasalardagi oʻqish va oʻqitish, fuqarolarning taʼlim olish huquqi hamda ularni taʼminlash boʻyicha oʻz qarashlarini qoldirgan. U oʻzining xotiralarida yozishicha, jadidlarning bosh

shiori va maqsadi o'ta teran, mazmunli va uchta so'zdan iborat: "Ozodlik, tenglik, adolat" so'zlari ularga dasturamal bo'lgan. U ilm-fanning jamiyat taraqqiyotidagi o'rniga yuksak baho berib, diniy va dunyoviy ilmlar bilan bir qatorda zamonaviy fanlarni ham o'rganishga chaqiradi.

"Ilm odamning zehni ochar, aqlini ortirar, bilmagan narsalarini bildirur, dunyoda baxtli va izzatli qilur. Oxiratda saodatli va shafokatli qilur" degan sarmazmun g'oyalarida ilm olishning afzalliklarini aytib o'tgan. Uning aytishicha agar otalarimiz va ustozlarimiz bizga bilganlarimizni o'rgatmagan bo'lsalar edi, biz hech narsani bilmas edik. Haqiqatdan ham bilim olish insonni yuksaklarga ko'taradi. Uning hayot yo'lini ravon qiladi. Ta'kidlash joizki, Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonovlar jadidlar siyosiy partiyasining ham dasturlarini ishlab chiqishda yetakchilik qilganlar. Jumladan, "Turk adami markaziyat firqasi"ning Maromnomasi va Nizomnomasini ishlab chiqqanlar. Ushbu hujjatlarda ilm, fan va maorif sohalariga alohida e'tibor qaratganlar.

"-Ta'lim olish huquqi - jinsi, millati va dinidan qat'iy nazar barchaga beriladi" -deb kiritilgan bandida millat va xalqning barcha qatlamlarini ta'lim olishlari uchun teng huqularga egaliklari ko'rsatilib, ijtimoiy adolatning ro'yobga chiqishiga zamin yaratganlar.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020 yil 30 sentyabr kuni O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan ziyolilarga qilgan murojaatida jadidchilik harakati, shaxslari haqida to'xtalib o'tdilar. Prezident so'zlari bilan aytadigan bo'lsak, «bu fidoyi va jonkuyar zotlar butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar». Haqiqatdan ham jadid mutafakkir bobolarimizning jonkuyarligi, ta'limga bo'lgan e'tiborlari e'tirof etgan holda ularning hayot yo'llari biz uchun dasturamal bo'lmog'i lozim. Hozirgi kunda mamlakatimizda ta'lim-tarbiyaga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Har bir oila o'z farzandini bilim olishlari uchun mamlakatimiz yaratib bergan sharoitlardan keng foydalanib, ta'limga alohida qarashlari shakllandi. Oliy ta'lim muassalariga qamrovni oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan amaliy ishlar hamda kirish imtihonlaridan o'rnatilgan ijtimoiy adolat, shaffoflik tizimining yaratilishi xalqimiz kelajakka bo'lgan ishonchini yana bir marotaba oshirib, yurt ravnaqi yo'lida samarali mehnat qilib, o'z hissasini qo'shib kelmoqdalar.

Shu o'rinda bizning buyuk jadid mutafakkirlarimizning hayot yo'li va ibratlari yo'limizni yorituvchi mayoq bo'lib xizmat qilmoqda. Zero, ularning ta'biricha quyi va yuqori matablarning isloh etilishi millatni isloh etilishidir.

Foydalangan adabiyodlar ro'yxati

1. "Veb-sahifa mavjud emas" <https://aroblar.uz/uz/people/bekhbudi-makhmudkhodzha>
2. "Veb-sahifa mavjud emas" <https://aroblar.uz/uz/people/bekhbudi-makhmudkhodzha>
3. 'zbek sovet entsiklorediyasi. 2-jild. T., 1979.
4. Qosimov S. Behbudiy va jadidchilik. „O‘zbekiston adabiyoti va san’ati“1990-yil 19,26-yanvar.
5. Qosimov Behbudiy Karvonboshi. „Yoshlik“) jurnali, 1990-yil, 1-son.
6. Aliev A. Mahmudxo‘ja Behbudiy. T., 1994.

